

Κούγκουλος, Θανάσης Β., *Μελέτες για τον Γ. Μ. Βιζυηνό και το θρακικό συγκείμενο των διηγημάτων του* (Αθήνα: Ψυικάμινος, 2024). 254 σσ. ISBN: 978-618-87452-2-3.

Ο τόμος *Μελέτες για τον Γ. Μ. Βιζυηνό και το θρακικό συγκείμενο των διηγημάτων του*, που κυκλοφόρησε την περασμένη χρονιά από τις εκδόσεις Ψυικάμινος, αποτελεί την πιο πρόσφατη κατάθεση του Θανάση Β. Κούγκουλου για τον σημαντικό συντοπίτη του, θρακιώτη συγγραφέα. Επίκουρος καθηγητής σημειωτικής, λογοτεχνικής ανάλυσης και πολιτισμικής ερμηνείας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, ο Θανάσης Κούγκουλος είναι ένας ακαταπρόσβλητος δραστήριος και πολυγράφος ερευνητής. Αναμφίβολα όμως ο Βιζυηνός είναι το «χρόνιο» και «αθεράπευτο» πάθος του. Η ενασχόλησή του με τον θεωρούμενο σήμερα κορυφαίο, αλλά και ιδιόμορφο εκπρόσωπο της γενιάς του 1880 και του ηθογραφικού διηγήματος ξεκίνησε εδώ και χρόνια, στα 2007, από τη συμμετοχή του στο 3ο Διεθνές Συμπόσιο «Ιστορία και Πολιτισμός της Βιζύης», που διοργανώθηκε στη γενέτειρα του Βιζυηνού, από το Τμήμα Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Trakya της Τουρκίας και τον Τομέα Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, από το οποίο έλαβε το διδακτορικό του ο Θανάσης Κούγκουλος. Δεκατρία χρόνια αργότερα, η ανακοίνωση αυτή οδήγησε στη συγγραφή ενός μεστού βιβλίου, που κέρδισε την εκτίμηση της κριτικής: τίτλος του *Η αναπαράσταση του γενέθλιου τόπου στα διηγήματα του Γ. Μ. Βιζυηνού* (Κέντρο Βυζαντινών, Νεοελληνικών και Κυπριακών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Γρανάδας, 2020). Στη μονογραφία αυτή, ο Κούγκουλος εξετάζει πώς η ιδιαίτερη πατρίδα του Βιζυηνού, η ανατολική Θράκη και ιδίως η Βιζύη, μετασχηματίζεται στα έξι λεγόμενα θρακικά ή θρακιώτικα διηγήματά του σε στοιχείο της εντοπιότητας του αφηγητή ή και των ηρώων. Και τα έξι γράφτηκαν μακριά από τον τόπο στον οποίο εκτυλίσσονται, κατά την παραμονή του Βιζυηνού στο Λονδίνο (τα δύο πρώτα) και στην Αθήνα τα υπόλοιπα. Στο βιβλίο, ο γενέθλιος τόπος αναλύεται σε δύο παράλληλους άξονες: α. τη σύγκριση της λογοτεχνικής γεωγραφίας με την υπαρκτή τοπογραφία της Βιζύης και β. τη σημειωτική του λειτουργία μέσα στο μυθοπλαστικό σύμπαν. Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, ο γενέθλιος τόπος δεν αποδίδεται μέσα από μια μονοδιάστατη ηθογραφική αναπαράσταση, αλλά αποκαλύπτεται μέσα από αθέατες πτυχές που ενυπάρχουν σε μια πλοκή γεμάτη τραύματα και πάθη καθώς και στο τοπικό ιδίωμα των διηγημάτων. Ο Βιζυηνός προβάλλει, ακόμα πιο καθαρά, ως ένας στοχαστής-διηγηματογράφος που ανασυνθέτει περίτεχνα το θρακικό

περιβάλλον και την ιστορία του για να μιλήσει για οικουμενικά ζητήματα: την έννοια του ανήκειν, τη μνήμη, την παράδοση, τη δικαιοσύνη και την ανθρώπινη μοίρα.

Στις *Μελέτες για τον Γ. Μ. Βιζυηνό και το θρακικό συγκείμενό του*, ο Κούγκουλος συνεχίζει την εξέταση της σχέσης του συγγραφέα με την ανατολική Θράκη ως ιστορικό, λογοτεχνικό και ευρύτερα πολιτισμικό συγκείμενο του έργου του. Παράλληλα εμπλουτίζει τη θεώρηση του ποιητή και πεζογράφου Βιζυηνού μέσα από την έρευνα της πρόσληψης του έργου του στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.

Στο βιβλίο, πιο συγκεκριμένα, συγκεντρώνονται πέντε «ομόκεντρες μελέτες» του (σ. 7), γραμμένες στη διάρκεια της διετίας 2022-2024, τις οποίες ο μελετητής έχει επεξεργαστεί εκ νέου: Συμπληρώνονται από βιβλιογραφία, περιλήψεις στα αγγλικά, κατάλογο πρώτων δημοσιεύσεων, ευρετήριο προσώπων και επίμετρο με εικονογραφικό υλικό (φωτογραφίες από αρχεία και βιβλιοθήκες, δημοσιεύματα και χαρακτηριστικά από εφημερίδες και περιοδικά του 19ου αιώνα, πολεοδομικό διάγραμμα) που διευκολύνει την ανάγνωση και εδώ αξίζει να συγχαρεί κανείς τον εκδότη Αντώνη Χαριστό για την απόφασή του να το συμπεριλάβει. Δύο μάλιστα σπάνιες εικόνες, η φωτογραφία της Βιζύης του 1922 και η αυθεντική φωτογραφία του Βιζυηνού, η οποία χάρη στη μέριμνα του Μαρίνου Ξηρέα είχε κατατεθεί στο ιστορικό αρχείο του Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής και ανευρέθηκε με τη βοήθεια της τύχης από τη μουσειολόγο Νάγια Δαλακούρα το 2023 (σ. 13), κοσμούν το εξώφυλλο του βιβλίου.

Η πρώτη μελέτη με τίτλο «Ίχνη του Γ. Μ. Βιζυηνού στη Βιβλιοθήκη του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αδριανουπόλεως» αποτελεί γόνιμο καρπό του μακρόχρονου και απαιτητικού βυθίσματος στο αρχείο. Στη μελέτη ακολουθώντας τον Κούγκουλο παρακολουθούμε τις τύχες του ιδρυμένου το 1872 Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ανδριανουπόλεως και τις περιπέτειες της Βιβλιοθήκης του που άλλαξε πολλές πατρίδες για να καταλήξει το 2012 στην Ορεστιάδα. Ανάμεσα στους τίτλους της Βιβλιοθήκης εντοπίζονται έξι εκδόσεις του Βιζυηνού, που τυπώνονται ενόσω ζει από το 1873 έως το 1885. Πρόκειται για βιβλία λογοτεχνικά, διδακτικά και επιστημονικά τα οποία ανήκαν στην προσωπική συλλογή του αδριανουπολίτη Χρήστου Δ. Παπαδόπουλου –καθηγητή του Βιζυηνού στη *Θεολογική Σχολή της Χάλκης* (1872-1873) και αργότερα, από τη θέση του καθηγητή φιλοσοφίας στο Εθνικό Πανεπιστήμιο στην Αθήνα, εισηγητή της επί υφηγεσία διατριβής του Βιζυηνού (14/01/1885), της γνωστής, με άλλα λόγια, μελέτης *Η φιλοσοφία του καλού παρά Πλωτίνω*. Η ιστορία των βιβλίων –υλικών αντικειμένων με βαρύνουσα συναισθηματική αξία στον κόσμο του 19ου αιώνα– είναι και η ιστορία των προσώπων που τα κρατούν στα χέρια τους, τα διαβάζουν, τα ανταλλάσσουν, τα δωρίζουν. Έτσι μέσα από τη διαδρομή των έξι αυτών

βιβλίων ο Κούγκουλος δεν μας μιλά μόνο για την ιστορία της Βιβλιοθήκης, αλλά και για τον φωτισμένο, γερμανοσπουδαγμένο καθηγητή του Βιζυηνού, τον Χρήστο Παπαδόπουλο, ο οποίος υποστήριξε τη μελέτη της ψυχολογίας και τη διδασκαλία της παιδαγωγικής ως πρακτικής επιστήμης. Εξετάζοντας τις αυτόγραφες αφιερώσεις σε τέσσερα από αυτά, ο μελετητής αντλεί πληροφορίες για την παρουσία του Βιζυηνού στο Παρίσι τον Ιούλιο του 1881, στοιχειοθετεί την προώθηση έξι αντιτύπων της γερμανόγλωσσης διδακτορικής διατριβής του Βιζυηνού σε έλληνες λογίους και τεκμηριώνει, αδιάσειστα πλέον, την αγαστή σχέση του Βιζυηνού με τον σεβαστό δάσκαλό του, ο οποίος τον στηρίζει στην ατελέσφορη, εν τέλει, προσπάθειά του να κατακτήσει θέση στο ελληνικό πανεπιστήμιο ενάντια στην αντίπαλη ομάδα του Κωνσταντίνου Κόντου.

Η δεύτερη μελέτη με τίτλο «Αθησαύριστη αγγελία του Γ. Μ. Βιζυηνού για τα βραβευμένα ποιήματα του “Βουτσιναίου” διαγωνισμού του 1876» αφορά στον εντοπισμό της αγγελίας για τη σχεδιαζόμενη από τον Βιζυηνό έκδοση της δεύτερης ποιητικής συλλογής του, η οποία με τον περιπαικτικό τίτλο *Αραις, Μάραις, Κουκουνάραις* ή τον ευπρεπέστερο *Βοσπορίδες Αύραι* είχε λάβει το βραβείο στον Βουτσιναίο διαγωνισμό λυρικής ποίησης του 1876. Ο Βιζυηνός που φροντίζει για την έκδοση, και μάλιστα σε πολυτελείς τόμους, των ποιημάτων του, προσπαθεί να εκδώσει τη βραβευμένη συλλογή του, επανυξημένη με τετραπλάσια ύλη από την αρχική και με τον διαφοροποιημένο τίτλο *Βοσπορίς*, και ζητά την αρωγή του καθηγητή του στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, ποιητή Ηλία Τανταλίδη, για την προώθηση της αγγελίας έκδοσης του βιβλίου σε φιλικά του πρόσωπα. Ένα ακόμα σχέδιο του Θρακιώτη που ναυάγησε... Μέσα από τη θελκτική αφήγηση της ερευνητικής διαδρομής του για τον εντοπισμό της αθησαύριστης αγγελίας στην εφημ. *Νεολόγος* της Κωνσταντινούπολης (09/1876) και την παρουσίαση των περιεχομένων της, ο Κούγκουλος ιχνογραφεί το μεγαλύτερο τοπίο: δίνει στοιχεία για το παλαιότερο σύστημα έκδοσης μέσω και συνδρομητών και της συνακόλουθης εξασφάλισης γαλαντόμων χορηγών και μάλιστα γένους θηλυκού, όπως η φιλόμουσος Ζωή Βαλτατζή ή Μπαλτατζή; αναφέρεται στις διαφημιστικές τακτικές της εποχής και επισημαίνει την αναλογική σύνδεση της τιμής με το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται μια έκδοση. Επίσης υποδεικνύει πώς οι προτεινόμενες εννέα θεματικές και ειδολογικές κατηγορίες της συλλογής ανταποκρίνονται στις ισχύουσες κριτικές αντιλήψεις και στις απόψεις του εισηγητή στον Βουτσιναίο, Θεόδωρου Ορφανίδη. Έτσι, για παράδειγμα, η πρόταξη των *παιδαγωγικών* ποιημάτων αντανakλά τις επιρροές που δέχεται ο ποιητής τόσο από τις σπουδές του στη Γοττίνη το ακαδημαϊκό έτος 1875-1876 όσο και από Ηλία Τανταλίδη, συγγραφέα παιδικής ποίησης και μέντορά του,

που πίστευε στον ρόλο της λογοτεχνίας στην ηθικοπλαστική διαμόρφωση των παιδιών.

Με το τρίτο μελέτημα, «Η πρόσληψη της λογοτεχνίας του Γ.Μ. Βιζυηνού στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα μέσα από τις εφημερίδες *Το Βήμα* και *Τα Νέα*», μετακινούμαστε στο πάντα ενδιαφέρον ζήτημα της κριτικής υποδοχής του θρακιώτη λογοτέχνη. Συνεχίζοντας τις σημαντικές έρευνες του Λάμπρου Βαρελά, ο Κούγκουλος επικεντρώνεται στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα (1950-2006) και στα αρχεία των κεντρικών εφημερίδων της περιόδου αυτής: «Το Βήμα» και «Τα Νέα». Μέσα από ποσοτική ανάλυση (σ. 79-80) και εξέταση ενός σώματος 513 ποικίλων κειμένων απαντά στο ερώτημα πώς μετασχηματίζεται η κριτική και αναγνωστική εικόνα του Βιζυηνού, από «εθνοκεντρικό ποιητή» της αλύτρωτης Θράκης «με ισχνό αριθμό αξιόλογων ηθογραφικών διηγημάτων» σε «υπερεθνικό, κοσμοπολίτη και καινοτόμο πεζογράφο» (σ. 77). Ο Κούγκουλος, επισκοπώντας τη σχετική βιβλιογραφία και σχολιάζοντας επιλεκτικά μια πλειάδα κειμένων, διακρίνει τους αναβαθμούς της πορείας αυτού του μετασχηματισμού. Επιβεβαιώνοντας την άποψη του Λάμπρου Βαρελά, σημειώνει ότι στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 ο Βιζυηνός συνδέεται από θράκες κριτικούς, ιδίως από τον Πολύδωρο Παπαχριστοδούλου, με τη συλλογική ταυτότητα της τοπικής λογιосύνης και τον αγώνα διατήρησης της πολιτισμικής φυσιογνωμίας της. Στη διεύρυνση της αποδοχής του Βιζυηνού στα τέλη της δεκαετίας του 1960 συμβάλλουν καταλυτικά ο Λίνος Πολίτης, που εκτιμά πώς «δίκαια ονομάστηκε» ο Βιζυηνός «πατέρας του ελληνικού διηγήματος» (σ. 88), ο Απόστολος Σαχίνης με τη μελέτη του για το «διήγημα» του Βιζυηνού, ο Κ.Θ. Δημαράς που διορθώνει εν μέρει την προηγούμενη αρνητική του θέση για την ανεπεξέργαστη απλότητα των διηγημάτων του συγγραφέα, και πρωτίστως ο Βάσος Βαρίκας που ρηξικέλευθα αναγνωρίζει στον Βιζυηνό αφηγηματική δεινότητα, ενδιαφέρον για τον εσωτερικό άνθρωπο και χιούμορ (σ. 94-95). Ο Βαρίκας τον εντάσσει «στο κλίμα της ευρωπαϊκής πεζογραφίας» (σ. 94), «προεξαγγέλοντας», όπως ορθά παρατηρεί ο Κούγκουλος, τις κατευθύνσεις που θα πάρει η έρευνα από τη δεκαετία του 1980 και μετά (σ. 94). Η κρίσιμη αυτή δεκαετία σημαδεύεται από τη γνωστή εργασία του Γιώργου Βελουδή «Βιζυηνός και Άουερμπαχ» (1980) –η οποία στερεώνει πλέον τη βαθιά σύνδεση του έργου του θρακιώτη λογοτέχνη με τα ευρωπαϊκά γράμματα και ειδικά με τη γερμανική λογοτεχνία–, από την περίφημη εισαγωγή του Πάνου Μουλλά στον τόμο *Νεοελληνικά διηγήματα* των εκδ. Ερμή (1980) καθώς και από τις προσεγγίσεις μιας συστάδας ξένων νεοελληνιστών –με εξέχον παράδειγμα τις εργασίες της Margaret Alexiou– που προσεγγίζουν το πεζογραφικό έργο του μέσα από το πρίσμα θεωριών για τις ταυτότητες, εθνικές, φυλετικές, θρησκευτικές, έμφυλες. Το 1993 με τις παραστάσεις

της Άννας Κοκκίνου *Μορφές από το έργο του Βιζυηνού* στο θέατρο Σφενδόνη, το έργο του Βιζυηνού κοινωνείται στο ευρύ κοινό, διαμεσολαβημένο όχι από τη φιλολογία αλλά από το θέατρο και στη συνέχεια από την τηλεόραση, τον κινηματογράφο (ταινία του Λάκη Παπαστάθη) και τις μυθοπλαστικές αναπλάσεις σύγχρονων συγγραφέων (Β. Βασιλικός, Μάρω Δούκα, Μισέλ Φάϊς). Παράλληλα, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές του 2000, η θεσμική ανάδειξη του Βιζυηνού και ένας οργανισμός εκδόσεων, παραστάσεων και εκδηλώσεων συντείνουν στη ίδια κίνηση, καθιστώντας πλέον τα θρακικά του διηγήματα, είτε στην πρωτότυπη μορφή τους είτε ποικιλοτρόπως διασκευασμένα, οικεία στο μέσο αναγνωστικό κοινό. Στην έναρξη του 21ου αιώνα, με σταθμό το κείμενο του Παναγιώτη Νούτσου το 2000 για την επιστημονική συμβολή του Βιζυηνού, το ενδιαφέρον για τον λογοτέχνη διασταυρώνεται ή ενισχύεται από τον αυξημένο προβληματισμό για τις διαδρομές τους στη φιλοσοφία και την ψυχολογία, ο οποίος θα καρποφορήσει τα επόμενα χρόνια. Ο Κούγκουλος με στέρεη γνώση της βιβλιογραφίας και μετα-κριτική διαύγεια ακτινογραφεί στο δοκίμιο αυτό την εξέλιξη του κριτικού στοχασμού γύρω από τον μείζονα θρακιώτη λογοτέχνη που συνυφάνθηκε με την έκρηξη του θεωρητικού προβληματισμού στα τελευταία τριάντα χρόνια του 20ού αιώνα. Μέσα από τον μετασχηματισμό της κριτικής αντίληψης του έργου του, ο Βιζυηνός έχει πλέον επιβληθεί στην αναγνωστική συνείδηση ως «κλασικός» συγγραφέας που συνομιλεί με κάθε εποχή και ιδίως με τη σύγχρονη.

Το τέταρτο μελέτημα του τόπου επιγράφεται «Αναπαραστάσεις της Αδριανούπολης στην ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα». Εδώ διερευνάται η εικόνα της Ανδριανούπολης, πολυεθνικής πόλης στον σημαντικό άξονα που ενώνει την Κωνσταντινούπολη με τη Σόφια και το Βελιγράδι, σε 14 πεζογραφικά έργα της περιόδου 1839-1895. Ο Κούγκουλος κωδικοποιεί τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι νεοέλληνες λογοτέχνες αναπλάθουν την πόλη. Αξιοσημείωτο είναι το συμπέρασμα που προκύπτει από την περιδιάβαση στα κείμενα: παρόλη τη σπουδαιότητά της για τους Έλληνες του θρακικού χώρου, η Ανδριανούπολη δεν εμφανίζεται συχνά στη λογοτεχνία και όταν αυτό γίνεται, η εικόνα της αφορά σε συγκεκριμένα αρχιτεκτονήματα, δευτερεύοντες χαρακτήρες ή σημαντικά ιστορικά πρόσωπα που συνδέονται μαζί της. Όπως προσφυώς επισημαίνει ο μελετητής, το γεγονός αυτό ερμηνεύεται από τη θέση της πόλης στη λογοτεχνική συνείδηση της εποχής: η Ανδριανούπολη γίνεται αντιληπτή ως μια πόλη μουςουλμανική που ταυτίζεται με τον κραταιό πυρήνα της οθωμανικής εξουσίας και όχι ως μια ακμάζουσα εστία του ορθόδοξου ελληνισμού της αυτοκρατορίας. Με την έννοια αυτή, θα λέγαμε ότι, αν και δεύτερη

πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, βρίσκεται στον αντίποδα της Κωνσταντινούπολης που συστήνεται ως μήτρα του ελληνορθόδοξου στοιχείου.

Η τελευταία μελέτη της συλλογής, προϊόν συνεργασίας με τον Μανόλη Βαρβούνη, τιτλοφορείται «Λατρευτικές αλληλεπιδράσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στη μυθοπλαστική Θράκη των Γ.Μ. Βιζυηνού, Αρ. Π. Κουρτίδη και Πολύδωρου Παπαχριστοδούλου». Οι δύο μελετητές με συνδυασμό θεωρήσεων της εικονολογίας, της ανθρωπολογίας και της λαογραφίας διερευνούν την κατασκευή της ταυτότητας των ελληνορθόδοξων της Θράκης σε μυθοπλασίες των τριών συγγραφέων του τίτλου από τη μείζονα Θράκη. Επικεντρώνονται στην αλληλεπίδραση χριστιανών και μουσουλμάνων, των εθίμων και των λατρευτικών τελετών τους και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι διασταυρώσεις αυτές, που δημιουργούν τόσο εικόνες του εαυτού όσο και του μουσουλμάνου Άλλου, παρά τη μυθοπλαστική επεξεργασία τους, αντλούν από την πραγματικότητα των κοινωνικών δομών και του συμβιωτικού βιώματος της πολυπολιτισμικής Θράκης του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα.

Με το νέο βιβλίο του, *Μελέτες για τον Γ. Μ. Βιζυηνό και το θρακικό συγκείμενό του*, ο Θανάσης Κούγκουλος συμπληρώνει την εργοβιογραφία του Γ. Μ. Βιζυηνού με νέα στοιχεία και ξεδιπλώνει ερμηνευτικές προοπτικές. Στο σύνολό τους, οι εργασίες της συλλογής, πολύπλευρες, μεθοδικές, πλούσιες σε αναφορές, στηριγμένες σε εξονυχιστική έρευνα του βιβλιογραφικού υλικού, μας χαρίζουν έναν πολύτιμο οδηγό για τη βαθύτερη κατανόηση του έργου του Βιζυηνού στην πολλαπλή συνδιαλλαγή του με το σύγχρονό του ιστορικό, λογοτεχνικό και πολιτισμικό του πλαίσιο.

Γεωργία Γκότση
Πανεπιστήμιο Πατρών